

Ostrý rozdíl mezi polyteismem a mono-teismem je určitým schématem židovské tradice. I křesťanství a židovství má kůry andělské, archandělské a další, a „polyteistická“ náboženství obvykle hlavního boha, je- muž jsou všichni ostatní, reprezentující různé aspekty přírodních či duševních sil, podří- zení. Všechna stará náboženství, pokud o nich víme více, měla také různé stupně náboženského výkladu, vyšší přístupná jen po obtížných iniciacích.

Pro dobu bronzovou nemáme ve střední Evropě skalní rytiny jako ve Skandinávii, ale zřejmé je postupné zvýšení významu nebes- kých božstev nad staršími ženskými božstvy plodnosti, tedy vývoj obdobný přechodu k olympskému náboženství v Řecku probí- hal i zde. Mnoho místa v textu dává autor právem obětem, k nimž patří i většina tzv. depotů. V halštatu stoupá význam jednotlivce – héra, který jen spíše výjimečně existo- val v mladé době bronzové (bohaté mohyly na jz. Slovensku). Mnoho náleží lze pova- žovat i tehdy za oběti, a autor se přiklonil k této interpretaci i pro slavnou Býčí skálu.

Vzhledem k tomu, že první keltské nápisy leponentského typu ze severní Itálie jsou známy už z konce 7. století, aspoň značná část stře- doevropského halštatu byla už patrně keltská, i když k posunům jednotlivých kmenových družin jistě docházelo i později. Druidské učení má rysy podobné pythagoreismu a orfismu. Ovšem je otázkou, zda spíše než o historické přímé působení filozofických škol všichni nebrali z téhož soudku, z ob- dobné staré tradice. Vedle kruhových svatyní měli Keltové především čtverhranná *nemeta*, později dokonce i chrámy, i když jejich iden- tifikace je často nejistá. Keltské a zejména germánské náboženství je známo především z bájí a legend, a zde již je interpretace arche- ologických nálezů jistější, ale starslovanské pohanství je přes veškeré úsilí stále ještě málo zřetelné. Kultury a oběti stře- doevropské protohistorie měly jistě zpočátku velmi pro- sté formy, ale zřejmě by bylo dobré v budouc- nosti znovu studovat hlouběji celou proto- historii také v rámci náboženství řeckého a římského (dobrý moderní přehled posky- tuje W. Burkert, *Greek Religion*, Cambridge, Mass. 1985, nebo starší německé vydání *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, Stuttgart 1977).

Zájem o pravěké náboženství se znovu prohlubuje. Ve Švédsku vydává už několik let Paul Aström časopis *Studies in Prehisto- ric Religion*, náboženství Keltů, Germánů, Thráků a jiných národů aspoň poněkud zná- mých také z psaných pramenů, jsou věno- vány řady současných monografií. Hledisko archeologické je stále více doplňováno také podrobnějším studiem etnografického mate- riálu v jeho společenském kontextu v pojetí kulturní antropologie. Přesto je stále těžké proniknout plně ke smyslu náboženské víry a praktik pravěkého lidstva, ale jistě nesmí dojít k zastavení tohoto úsilí. Kniha Podbor- ského si proto zaslouží zvlášť vysokého oce- nění pro svou odvahu uchopit toto po léta u nás zanedbávané téma a učinit v něm vý- znamný krok vpřed.

JAN BOUZEK

Hans Günter Heimbrock, Magie,

Kempen: Kok Pharos Publishing
House 1994, 314 s.

Kniha o magii s podtitulem *Eine theo- logische und religionstheoretische Kontro- verse um die Kraft des Wortes* vyšla v edici Innen und Außen – Theologische und phäno- menologische Analysen zur Religion zalo- žené prof. Heimbrockem a přináší kromě Heimbrockova zásadního textu ještě několik dalších příspěvků přednesených o rok dříve na stejné nazvané kolokviu konaném na Evangelické akademii v Arnoldsheimu.

Pro religionistu je tato kniha zajímavá ve dvojím směru. Jednak dokumentuje určitý posun a trend v současné německé protes- tantské teologii – odráží postmoderní situaci, konec reformační éry a nepřímou krizi kla- sického protestantismu a lidové církve zej- ména v reformačních zemích západní Evro- py. Jednak je psána teology, kteří zcela ak- ceptují současný stav religionistické debaty k tématu magie a přináší její významná kon- statování z pozice psychologie a sociologie ná- boženství.

H. Günter Heimbrock (nar. 1947) je ordi- nariem praktické teologie na evangelické teologické fakultě univerzity ve Frankfurtu

a. M. V protestantském prostředí je zcela nekonvenční Heimbrockovo odmítnutí klasického dělítky mezi vírou, náboženstvím a magií, jak bylo v protestantismu tradováno od reformace a znovu umocněno Barthovou teologií Slova, ale též Bultmannovou demyologizací a Bonhoefferovou tezí nenáboženského člověka. V navázání na E. Evans-Pritcharda (*Hexerei, Orakel und Magie bei den Zande*, 1937, nově Frankfurt a.M. 1988), S. Langeru (*Das Symbol im Denken, im Ritus und in der Kunst*, 1942, nově Frankfurt a.M. 1984), S. J. Tambiaha (*The magical power of word*, něm. *Form und Bedeutung magischer Akte*, Frankfurt a.M. 1987) – místem nových vydání je vždy Frankfurt, kde prof. Heimbrock vytvořil a vede badatelské centrum „Empirische Religionsforschung“ – považuje Heimbrock strohé rozlišování mezi náboženstvím a magií a mezi vírou a magií za „nadále empiricky neudržitelné“. Magie není především praktika, nýbrž určitý řád řeči, je „integrující součástí obsáhlého fenoménu, rituálu, který je řečí náboženství. Je symbolickou transformací zkušenosti, které nelze vyjádřit žádným jiným médiem“. Též mnohé dřívější etnologické nálezy bude třeba zcela jinak interpretovat, budeme-li je zkoumat z hlediska perspektivy analýzy jazyka. Nelze vystačit toliko s instrumentálním chápáním magického rituálu, předměty zde představují ideje a slova v magickém rituálu vyjadřují přání a zcela určité přístupy ke skutečnosti. Praktická teologie jako nástroj praxe církve, říká Heimbrock, si nemůže dovolit ignorovat, že způsob prožívání skutečnosti dnešním člověkem má výrazně nábožensko-magickou komponentu. Tento přístup dokládá Heimbrock již na novozákonních Ježíšových textech, kde jde o sugestivní jednání. Heimbrock, který jako teolog zcela zužitkovává svá bohatá studia v oblasti psychoanalýzy, interpretuje sugestivní jednání jako magický akt zaměřený na nevědomí.

Přesvědčivým způsobem dokumentuje dále magické momenty v dějinách křesťanské věrouky i liturgie, např. v trojičních formulích, v sakramentálních formulích a úkonech, i terapeutický význam určitých lidových křesťanských zaříkání jako „Bůh s tebou“, „Bůh tě opatruj“. Cituje pozoruhodný výrok středověkého teologa Mikuláše Oresma: „Nezáleží tolik na významu slov, jako na

určité fyzické dispozici, která působí na fantazii toho, kdo výrok slyší, a jeho fantazie zas zpětně působí na tělo.“ Jako praktický teolog analyzuje výskyt magických prvků v každodennosti současného člověka a zejména reflektuje magický význam výroku při pastorálním rozhovoru. Konkrétně tento prvek rozebírá na příkladu J. Chr. Blumhardta, který na Gottliebina Dittusa vložil ruce a pronesl formuli: „Pán Ježíš ti pomoz, Pán Ježíš uchovej tvé tělo i tvou duši.“

Heimbrockova studie o magii je zajímavá především tím, že se zde teolog odváží směle vstoupit do religionistického referenčního rámce kladení otázek i jejich zodpovídání. Učinil tak s odvoláním na jiné, s tradicí myšlenkové dílny Frankfurtu spojeného muže z pomezí teologie, filozofie a religionistiky, P. Tillicha, pro něhož je též fenomén náboženskosti legitimním tématem obecné kulturní antropologie. Heimbrock říká: „Patří k nepopíratelným přednostem Tillichových úvah, že v diskusi teologických perspektiv – na základě kulturně teoretického zájmu – jsou vzaty zcela důležité poznatky moderní srovnávací vědy náboženské. Empiricky orientovaná praktická teologie se přimyká k Tillichově podnětu komplexně uchopit skutečnost v její rozmanitosti a šíři a být při tom zněitvni pro současné proměny náboženské, kulturní a společenské situace.“

Centrum pro empirické studium náboženství, které prof. Heimbrock jako protestantský praktický teolog na univerzitě ve Frankfurtu založil a které vede, je spíše pracovištěm religionistickým než teologickým. Určitá myšlenková šíře německé protestantské teologie nenutí Heimbrocka řešit vztah teologie a religionistiky konsekventně. Ostatně též Religionspädagogik, které Heimbrock věnoval řadu svých studií, má v Německu s výjimkou Bavorska a některých zemí bývalé NDR povahu spíše religionistické informace reflektující multikulturní situaci německého školství. Pietisticko-probuzenecké, fundamentalistické a charismatické proudy v německém protestantismu reagují na tento přístup německé protestantské teologie – z křesťanského věroučného hlediska v jistém smyslu oprávněnou – kritikou „výprodeje evangelia za sociálně vzdělavatelné aktivity“ a separací svých fundamentalisticko-charismatických pozic.